

LA VALLDIGNA
700 ANYS

LA VALLDIGNA I EL SEU MONESTIR EN EL CENTRE DE LA POLÍTICA ESPANYOLA A MITJAN DEL SEGLE XVII

Fernando Andrés • Rafael Benítez • Eugenio Ciscar

El sis de novembre del 1665 arribà a les portes del monestir de la Valldigna, a Simat, un monjo cistercenc castellà anomenat fra Tomás Gómez. Era un home gran, al voltant dels seixanta anys, que havia estat abat de dos convents diferents de Castella i autor d'algunes obres de matèria religiosa. La seua missió era la d'efectuar una «visita» d'inspecció i control de la vida religiosa del monestir, de les seues pràctiques i hàbits, de l'administració de la seua hisenda, de la seua vida d'oració i recolliment, etc.

Podia semblar que era una visita més de les que es realitzaven periòdicament a les cases de religiosos a fi d'avaluar-ne el funcionament i l'adaptació a l'ideal de vida d'oració i recolliment pròpia del monacat, que feia segles havia establert Sant Benet i diversos ordes posteriors adaptat a les canviants circumstàncies històriques. Però en aquella ocasió alguna cosa canviava. No era el Vicari General de l'Orde del Cister en la Corona d'Aragó qui l'efectuava, d'acord amb el seus privilegis i ordenances, sinó un monjo castellà, membre d'una Congregació (la de Castella) i venia amb una ordre especial del Nunci del Papa a Espanya i amb l'aval del Rei i del seu màxim òrgan polític en aquests àmbits, el Consell d'Aragó.

Els monjos de Valldigna, dirigits aleshores pel seu Abat fra Jaume de la Tonda, però abans de tot amb l'autoritat moral i la dilatada experiència política del seu membre més prestigiós, fra Rafel Trobado, Abat en tres ocasions i Vicari General de l'or-

de en dos períodes quadriennals, sense dubte l'home més influent del Cister en la Corona d'Aragó, s'oposaren a la visita i ni tan sols deixaren entrar Gómez al monestir, i titllaren el seu intent de «visitar-los» d'il·legal, d'anticonstitucional, i també que el Rei estava enganyat per maniobres palatines i que la decisió del Nunci era insòlita i no ajustada a Dret. Però més enllà d'aquests i d'altres arguments jurídics, intuïen perfectament que es tractava d'un estratagema, ordit en les altes instàncies polítiques de Madrid, per reprimir els seus hàbits i costums, per desautoritzar els seus dirigents, per tallar d'arrel el que alguns creien que era una «relaxació» monàstica, un abandó dels ideals claustrals, però que ells veien com el gaudiment dels seus propis privilegis en una vida còmoda i lliure.

Gómez hagué de tornar-se'n a València, frustrat i humiliat. Però alguns dies més tard tornarà amb un esquadró de soldats cedit pel Virrei, entra-

rà «*manu militari*» al convent i reprimirà per la força els crits, les protestes, els menyspreus i les desobediències dels religiosos. Alguns d'aquests foren empresonats, d'altres traslladats a Madrid o a València; la resta, espantats, hagueren d'acatar la nova autoritat; només uns pocs acolliren amb agrat la nova situació.

Allò fou la primera escaramussa d'una llarga guerra que només acabarà a finals del 1668, encara que amb diferents repercussions en anys posteriors. Poques coses se sabia de tot allò excepte algunes notícies aïllades i confuses, difícilment comprensibles, sobre l'existència d'un ardu i embrollat conflicte religiós en el convent, les queixes d'alguns monjos per la desmesurada visita o, potser, algun esdeveniment aïllat com els incidents de la Zaidia (València) pel maig del 1668.

Un descobriment fortuït al *Archivo Histórico Nacional de Madrid* despertà l'interés pel tema. Es tractava d'un llarg manuscrit de Gómez on relata la seua vida i experiències relatives a la visita des del començament de l'estiu del 1665 fins a l'agost del 1667. En aquest, segueix quasi dia a dia els esdeveniments, descriu els actors, reproduïx cartes, dóna notícia d'altres documents, comenta detalls sobre la vida quotidiana, medita i reflexiona sobre els seus sofriments i patiments pels obstacles que va trobant en la seua labor, sobre les crítiques, conspiracions i enganys que es veu sotmés, etc. El manuscrit, que no deixa de tenir cert aire autojustificatiu, és, per ell mateix, bastant inusual, doncs no és fàcil trobar-se amb unes «memòries» del segle XVII, amb un document o crònica que s'introduïska en els detalls de la vida real d'uns personatges històrics, d'uns esdeveniments que permeten entrar en una anàlisi «*microhistòrica*», que possibilita una radiografia en profunditat d'una societat en un moment determinat.

Després de l'atzar de la troballa anterior, vingué la recerca sistemàtica d'informació que completara, corroborara o contradiguera les manifestacions de Gómez, per molt importants que aquestes foren. De bell nou vingué la sorpresa. El tema deixà molts rastres documentals. La documentació localitzada ha estat molt considerable, sense comptar amb les ramificacions que s'obrin a partir de l'assumpte central.

Així, a la Biblioteca Nacional de Madrid i a la Biblioteca Universitària de València, s'hi trobaren impresos polèmics, alguns són llargs memorials

de més de cent pàgines, en favor i en contra de la visita, on es relaten els fets des de diferents perspectives, es donen arguments jurídics en un sentit o en un altre, s'interpreten els esdeveniments, etc.

L'Arxiu de la Corona d'Aragó (Barcelona) guarda molts documents relatius a la visita en diversos lligalls, però molt especialment en un, molt voluminós, on es recull la correspondència i l'altra documentació «oficial» entre Gómez i el Consell d'Aragó, el Rei, i també les repercussions de la visita en altres monestirs cistercencs com Poblet, Santes Creus, Piedra, Santa Fe... des del 1665 fins el 1668.

A l'Arxiu del Regne de València (València), entre més de dues-centes caixes de documentació dispersa, s'hi localitzaren diferents memorials que els frares enviaren a les diverses instàncies polítiques i religioses, alguns informes generals, i dades sobre la situació social i política dels vassalls de la Valldigna i com es veieren influïts per la visita.

Al «Arxiu Secret» del Vaticà (Roma), on ha anat a parar l'arxiu de la Nunciatura d'Espanya, s'hi trobaren, junt amb algunes testimonis dels camperols contra el comportament dels monjos, els càrrecs que el visitador fra Tomás Gómez formulà contra els principals líders de la resistència a la visita, en especial contra fra Rafel Trobado, i també les ordenances que deixà elaborades per a l'esmena dels mals del Monestir. A més, s'han trobat uns altres documents en el monestir cistercenc de Poblet, el més important de la Corona d'Aragó, en l'Archivo de la Nobleza a Toledo, en la Biblioteca de la Academia de la Historia, en el *Archivo Zabáburu de Madrid*.

De tota aquesta labor d'investigació, centrada a més a més en pocs anys (1665-1669) sorgeix una massa documental i una informació tan abundant,

A l'«Arxiu Secret» del Vaticà (Roma), on ha anat a parar l'arxiu de la Nunciatura d'Espanya, s'hi trobaren, junt amb algunes testimonis dels camperols contra el comportament dels monjos, els càrrecs que el visitador fra Tomás Gómez formulà contra els principals líders de la resistència...

LA VALLDIGNA
798 ANYS

«En els altres convents de la Corona d'Aragó (Poblet, Santes Creus, Piedra, Santa Fe...) i de Navarra temerem que la visita de Valldigna fora el començament d'una campanya que després els afectaria directament i obstaculitzaren tot el que pogueren els propòsits del Consell d'Aragó»

que ultrapassa l'esforç d'anàlisi i estudi d'un sol investigador. Està ja en un procés avançat d'elaboració, encara que no està enllestit en tots els seus extrems.

Es preparen dues obres complementàries. Una oferirà el text del relat de fra Tomás Gómez amb les anotacions adients per facilitar la comprensió al lector, com són l'aclariment de paraules i expressions arcaiques, la presentació d'institucions i esdeveniments històrics en el marc dels quals es desenvolupa l'acció, o dels personatges que hi intervenen, etc. També s'inclourà una introducció, resumint els antecedents conflictius en la Congregació cistercenca d'Aragó i en el monestir de Valldigna que decideixen Felip IV a ordenar la visita, i un colofó donant compte del resultat final de procediments per a completar el manuscrit, inconclús, de Gómez. Estem davant d'un dels pocs relats autobiogràfics que s'han conservat de l'Espanya del segle XVII, i a més del seu interès com a rarsa bibliogràfica, presenta una gran valor en l'expressió i en la narració. Es tracta —evidentment— d'una memòria autojustificativa, però l'abundant documentació localitzada permet situar les afirmacions de l'autor en un context més ampli i confrontar la seua visió amb la d'altres personatges de la trama.

Per les seues pàgines penetrem en la vida quotidiana dels monjos de la Valldigna, i en els problemes socials i polítics en què vivien implicats. Visites d'inspecció a monestirs on es mostren els abusos, la relaxació, les tensions que caracteritzaren la vida claustral, n'existeixen moltes. El que no és tan normal és comptar amb un testimoni de primera mà on el visitador ens informa, quasi dia a dia, no només de la seua tasca sinó també dels seus sentiments. Mentre seguim els passos de fra Tomás en la seua visita al monestir de Valldigna, penetrem en la vida monàstica de mitjan segle XVII,

amb les rutines, l'abandó, els excessos, els odis i les renyides. Ens trobem, a més, amb els problemes de la vida quotidiana de l'època, alguns derivats de les limitacions tècniques com la lentitud de les comunicacions i d'altres accentuats per exigències de la mentalitat: obsessió per la cortesia, preocupació per l'aparença.

Apareixen en la Relació, lliurement, els prejudicis que un castellà vell tenia sobre els naturals del Regne de València, i les reticències dels valencians envers els castellans.

L'altre treball que preparem és un llibre de microhistòria. En ell, i gràcies a l'enorme abundància d'informació, no només sobre el període que cobreix la narració de fra Tomás Gómez sinó sobre els antecedents i sobre el desenllaç de la visita, s'hi pot relacionar el detall dels esdeveniments amb els problemes de fons. La visita apareix aleshores com l'excusa per a una terrible lluita pel poder al començament del regnat del xiquet Carles II. Al principi, podia pensar-se que un monestir remot de la costa valenciana seria incapaç de resistir el poder d'un comissari enviat amb plens poders pel Rei i el Nunci de Sa Santedat. Prompte es comprova que els mitjans per fer-se obeir son escassos i, sobretot, que l'exercici del poder ha de seguir els complexos camins del dret i les jurisdiccions.

La part central del llibre està coberta pel relat de fra Tomás, que ens conta les seues desventures des de l'estiu del 1665 al del 1667, en què s'interromp. La documentació localitzada en els diversos arxius ens ha permés conèixer el desenllaç de la història, que podem situar dos anys més tard, en maig del 1669, tot i que encara no estiga tancat del tot. Els seus antecedents podrien haver-nos dut molt lluny. Ens hem limitat a seguir alguns tombants de l'irresistible ascens de fra Rafael Trobado a partir del 1640.

En el fons, la visita era un intent del Consell d'Aragó i del seu vicecanceller, el valencià en Cristòfol Crespí de Valldaura, per aturar l'estat de relaxació espiritual en què vivien un gran nombre de convents del Cister de la Corona d'Aragó i de tallar les «parcialitats» o bàndols de religiosos que acaparaven el poder dels claustres i repartien els càrrecs entre amics i seguidors, particularment el que encapçalava el totpoderós Trobado, monjo de la Valldigna. Començaren per ací com a punt de partida i per tal de neutralitzar aquest monjo. Per

LA VALLDIGNA
700 ANYS

a això calia actuar per un procediment especial, al marge de les constitucions tradicionals del Cister, els ressorts del qual controlava Trobado.

Però la visita es trobà amb una resistència inesperada. Els monjos conspiraren des d'un principi i utilitzaren tots els mitjans possibles per a boicotejar-la i fer-la fracassar. Es guanyaren prompte el favor de les institucions i de quasi la totalitat dels grups socials contra una visita presentada com una ingerència «castellana» en temes valencians, en contra de la legalitat cistercenca. Gómez es va veure prompte aïllat i amb pocs recolzaments en el Regne de València.

A la Cort s'interposà un recurs «d'empara» davant el totpoderós Consell de Castella, enfrontant aquest amb la decisió del Consell d'Aragó. La «comissió» del Nunci també es va recórrer davant el Vaticà. Els uns i els altres escrigueren diversos memorials, fins i tot de llarga extensió, que es publicaren i difongueren, donant notorietat als fets. Als alts organismes de la direcció de l'Estat i davant la casa reial arribaven escrits, cartes de queixa pels abusos i extralimitacions de la visita. Aquesta fou utilitzada com a arma llancívola en les lluites per la conquesta del poder per part del jesuïta P. Nithard, confessor i favorit de la Reina Na Mariana d'Àustria, viuda de Felip IV, i Crespí de Valldaura, partidari d'En Joan Josep d'Àustria.

En els altres convents de la Corona d'Aragó (Poblet, Santes Creus, Piedra, Santa Fe...) i de Navarra temeren que la visita de Valldigna fora el començament d'una campanya que després els afectaria directament i obstaculitzaren tot el que pogueren els propòsits del Consell d'Aragó. La celebració del capítol definitori de juliol-agost del 1668 a Saragossa es convertí en una batalla política davant els intents de manipulació de Crespí.

Refugiat en el claustre de monges del monestir de la Zaidia de la ciutat de València, el monjo valldignenc fra Francesc Monreal animava incansablement a la resistència contra la visita. Desesperats per no poder detenir-lo, alguns frares i homes de Justícia volgueren agafar-lo «in fraganti» el dia de Corpus Christi mentre donava la comunió i entraren a l'església armats amb carrabines, i el perseguiren pels altars com si es tractara d'un vulgar lladre, tot i que no tingueren èxit. La reacció popular davant tan gran escàndol fou impressionant. Algú comentà que no hi havia hagut tanta commoció als carrers de la ciutat «des de les

Germanies». La Reina quedà igualment indignada i va exigir mesures contundents. El Virrei i la Inquisició intervingueren amb la màxima rapidesa a fi de depurar les corresponents responsabilitats.

D'altra banda, els camperols de Simat, Benifairó i Tavernes no romangueren inermes davant la visita. Sorpresos primer, ben aviat recolzaren Gómez tot esperant rebre alguna compensació: reducció d'impostos, millora en el funcionament de la Justícia, etc. Tanmateix, no tardaren a veure's defraudats, hagueren d'interposar un plet interminable el 1667 i patir impropis i coaccions per part dels monjos del convent que els tractaven de traïdors i els amenaçaven amb futurs castics. Quan el 1669 es restablí la situació anterior a l'arribada del visitador, Monreal fou elegit Abat i s'acompliren algunes de les amenaces, a punt estigueren de rebel·lar-se, la qual cosa probablement haguera ocorregut si la Justícia no haguera intervingut detenint-ne alguns i d'altres no hagueren fugit de les seues cases.

En definitiva, la visita d'inspecció sobre els excessos comesos en el monestir de Valldigna es veu implicada en una pugna per controlar el poder de la Congregació cistercenca d'Aragó i Navarra que s'havia fet massa autònoma sota el domini de fra Rafael Trobado. Tot el laberint de privilegis, jurisdiccions, pòders, on es barregen els assumptes civils i els eclesiàstics, va embolcallant, com una teranyina, fra Tomás. L'enfrontament va pujant de nivell i des de les cel·les monàstiques i els carrers de València, arriba fins als alts Consells i Tribunals de la Monarquia i acaba, abans de perdre's en mans del Papa de Roma, sobre la taula de la Reina Regent Mariana i el seu favorit el P. Nithard. És un excel·lent cas per tal d'aprofundir en el funcionament del poder a les acaballes de la València foral. ■

«Refugiat en el claustre de monges del monestir de la Zaidia de la ciutat de València, el monjo valldignenc fra Francesc Monreal animava incansablement la resistència contra la visita.»